

Становлення нової української літератури фактично збіглося в часі з початком вітчизняної журналістики. На сторінках перших українських журналів та альманахів не лише публікувалися художні твори, але й велося жваве обговорення важливих національних, культурних і літературних проблем. Найважливішою з-поміж них була проблема становлення нового письменства, яка розглядалася критиками та журналістами в аспекті загальної динаміки національної культури.

Історія осмислення цієї проблеми на сьогодні залишається майже не вивченою – лише побіжні зауваження були висловлені в розвідках О. Микитенка [13], П. Хропка [17], І. Лімборського [12]. Окремо слід відзначити працю І. Михайлина, який розглянув історію літературного становлення в аспекті розвитку вітчизняної журналістики [14]. Завдання пропонованої статті – розкрити динаміку початкового етапу обговорення проблеми формування нового українського письменства.

Появу поняття «нова література» пов'язують з широкими процесами модернізації європейської культури другої половини XVIII – початку XIX ст. [1; 15]. Ті самі процеси проходили в українському культурному житті – звичайно, з поправкою на їх місцеву специфіку. Одним з найбільш яскравих проявів місцевої специфіки стала зміна типу літературної мови – факт в аспекті загальноєвропейського оновлення не принциповий, однак надзвичайно важливий у конкретній українській ситуації. «Нова літературна мова, чи народна чи ненародна, не мусить бути зв'язана з новою національною свідомістю. Але на Україні такий зв'язок встановився, і пізніші покоління вважали мовну реформу Котляревського початком нової доби національного життя» [18: 306]. Саме мовний момент нерідко виділявся як визначальний в осмисленні початку нового письменства, а отже, формулювання «нова література», «література народною мовою» та «література національного відродження» розглядалися частіше як синонімічні.

Не дивно, що вже перші спроби осмислення початків нового письменства мають полемічний характер та приділяють значну увагу мовному питанню. У Квітчиній «Суплиці до пана іздателя» поряд з встановленням рамок української літератури (подається перелік творів, які цю літературу репрезентують) повсякчас наголошується на ролі мовного питання – від емоційно майже нейтрального звернення до видавця («...чув, буцімто хочеш тут же притулити дещо і по-нашому писаного» [3:112] до відверто полемічного «не второпують по-нашому, та й ворчать на наші книжки» [3:112–113]. Важливо, що Г. Квітка формування нового письменства розглядає в аспекті гуманітарному, просвітницько-сентименталістському. Він постійно вказує на здатність народної мови розчулити читача («я вызвался заставить рассказом своим плакать» [2: 217]), а новий літературний проект із застосуванням цієї мови розглядає в першу чергу як гуманітарний. У полеміці з М. Тихорським він у дусі руссоїзму зауважує, що автори, які заходилися навколо творення нового українського письменства, «желают переуверить «великие умы», смотрящие на все «высшими взглядами», что у нас есть люди с душой, с сердцем, без образованности, а по здравому рассудку понимающие, в чем благо; и потому они ни хохлы, ни что другое, а именно люди...» [16:34–35].

Невдовзі центр уваги з «мовного й гуманітарного» аспекту переноситься на «мовний і національний». Першою спробою такого освітлення початкового етапу нового українського письменства стала стаття М. Костомарова «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке». Заголовок окреслює ще не саму літературу, а момент її становлення – це поки що «твори, писані українською мовою». Критик розглядає причини занепаду давньої української словесності та вказує на передумови формування нової, підкреслюючи при цьому виключну роль «ідеї народності» («теперь идея народности оживила нашу литературу...») [4:282]. Він наго-

лошує на природності появи нового письменства, а також виділяє дуже важливу прикмету нового етапу – перехід від традиціоналістської (риторичної, ейдетичної) стадії до індивідуально-авторської [4: 281]. Говорячи про співіснування на етапі літературного становлення двох напрямків – класицизму й романтизму – критик зауважує, що, попри ідейні розбіжності, єднальною ланкою між ними став мовний код: приміром, українська «Енеїда» виявляє почасти зверхне, «класицистичне» ставлення її автора до простолюду, однак цю втрату компенсує «романтична» мова поеми, одним словом, «малоросійський язык – самая романтическая форма, «Энеида» – самое классическое содержание» [4:284].

Таким чином, за М. Костомаровим, виникнення нової української літератури – наслідок природного розвитку народного життя, коли народний дух знаходить своє вираження в індивідуально-авторській проекції, подаючи «истинное изображение своего, родного, со всем отпечатком национального характера» [4:286], причому саме прояви національного характеру виходять наперед і ніби «перекривають» умовності літературної школи.

«Народ» і «мова» – головні моменти, на яких зосереджується у своїх роздумах про початковий етап нової літератури Т. Шевченко. На відміну від М. Костомарова, котрий українське письменство розглядає як «особый отдел» [4:282] російського, автор «Кобзаря» висловлюється просто й водночас афористично: «А на москалів не вжайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово» [19:346]. Поет у критичному контексті згадує «зачинателів» нової літератури І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського та Г. Квітку. Письменникам старшої генерації він закидає поверховість у поглядах на народ, недостатню увагу до народної мови та зумовлені соціальними амбіціями деформації в національній ідентичності. Шевченків критицизм не в останню чергу засвідчує усвідомлення потреби розмежування літературних поколінь: для автора «Кобзаря» старші сучасники й літературні попередники – немов представники іншої школи, недостатньо «народної», з вузьким національним світоглядом, «все-таки... на московський штальт» [19:346].

Поряд із наголошуванням на природному характері формування нової літератури висловлювались думки, які узалежнювали початковий етап нового українського письменства від впливів російської словесності. У розвідці О. Котляревського відзначено, що поява

«Енеїди» – першого твору нової української літератури – пов'язана з «историческим движением русской литературы, без всяких потребностей со стороны общества...» [5:13]. Критик вважає, що публікація малоросійської «Енеїди» суттєво пожвавила інтерес до українського народу та його мови, а відтак викликала появу нових, але вже по-справжньому народних українських творів. У свою чергу ці твори почали формувати українське суспільство – нова література, впливаючи на громадське життя, створила «українство» як таке, «сделалась его нравственно и эстетическою школой» [5:14]. О. Котляревський відзначив, що автор «Енеїди» у драматичних творах таки вийшов на правдиву дорогу і відкрив новий напрям: «...сделалось ясным, что в сфере пародии едва ли возможно истинно народное развитие украинской словесности, что для этого есть другая надежнейшая сторона, как быт и жизнь народа: отсюда делается понятным последующее направление украинской литературы» [5:15]. На думку критика, П. Гулака-Артемовський пішов далі за автора «Енеїди», віддавши данину «романтическому направлению» [5:16], однак найпомітніша роль у формуванні нового письменства по праву належить Г. Квітці: «...он был создателем литературного украинского общества: молодое поколение выросло и воспиталось на его произведениях, а старейшее перестало стыдиться своего родного языка» [5:19]. Можливо, найцікавішою у поглядах О. Котляревського є думка про те, що нова література на початковому етапі виступила не тільки й не стільки формою соціологізації національної свідомості, а в першу чергу – найефективнішим інструментом творення національного життя.

Надзвичайно важливою з огляду на проблему становлення нового письменства є точка зору П. Куліша, яка багато в чому перегукується з поглядами М. Костомарова й Т. Шевченка.

Нова література П. Кулішем протиставляється давній – як ненародній, несамостійній і фальшивій, що перебувала «на подражательном Парнасе» [11:519] і фактично віддзеркалювала ситуацію, коли в Україні існувало дві громади «не похожие друг на друга ни бытом, ни одеждою, ни обычаем, ни языком...» [7:240]. Місія нового письменства – об'єднати ці дві громади, залучити до спільного духовного життя.

Літературне відродження почалося якраз після занепаду старого громадського устрою. Принциповий момент для П. Куліша – запе-

речення залежності літератури від державних інституцій; своя держава – зовсім не є обов'язковою умовою повноцінного розвитку словесності, мовляв, «історія слов'янських народів доводить іноді сьому й протилежне» [8:487]. Приклад – чехи: «...немає в чехів свого короля, нема сенату, нема свого народного війська... а словесність чеська процвітає... живуть чехи могутим самостайним духом у словесності, не живучи особним королівством» [8:487–488]. Нова література – породження зовсім іншого часу, а цей новий час – доба не «королівств», а «національностей» («отсе ж не дурно оживають національностей: се народи заявляють перед світом своє право на духовне господство поруч з іншими народами» [8:488]).

Отже, новий етап літературної історії співвідноситься з новою добою народного життя. У цю добу відбувається перехід до нових способів вияву народного духу, коли замість фольклорного типу творчості наперед виходить індивідуально-авторський. Письменник, за П. Кулішем, виступає голосом народної маси; він творить таку словесність, яка «увлекает в свою среду самых развитых деятелей просвещения» [11:517], сприяючи тим самим подоланню культурної неоднорідності в межах національного організму.

Коментуючи період становлення нової літератури, П. Куліш вказує на «інстинктивний характер» творчості перших її представників, мовляв, відродження українське здійснювалось «более инстинктивно, чем сознательно» [6:80]. І. Котляревський для нього під цим оглядом – постать більш ніж контroversійна: залежний від фальшивих умовностей свого часу, автор української «Енеїди» («інстинктивно» використав народне слово, однак не зміг подолати зверхнього ставлення до народу. Твори І. Котляревського, зауважує П. Куліш, залишили в українському письменстві негативний слід – «котляревщину». Динаміка початкового етапу нової літератури полягає в її подоланні: українське слово «ви-

рятував» П. Гулак-Артемівський, однак і сам невдовзі «поглумився... над своїм даром словесним» [10:510], Г. Квітка майже позбувся «котляревщини», і тільки Т. Шевченкові вдалося повністю подолати її негативний вплив.

Таким чином, початок нового літературного етапу П. Куліш пов'язує з потужним вторгненням народної стихії: українські автори, перші представники нового письменства, ніби мимоволі проходять через «інстинктивне» усвідомлення глибинної спорідненості з цією стихією, поступово наближаючись до прийняття нової якості своєї літературної особистості, яка спроможна «выработать из своей нравственной почвы слово полное, сильное, истинно самобытное, способное выразить южнорусского человека в глубоких и тончайших чертах его характера» [9:473].

Уже до початку 60-х рр. XIX ст. – сказати б, у період рецензій, відгуків та оглядів – було зроблено важливі кроки в осмисленні нової української літератури. Становлення нового етапу літературного життя пов'язували з І. Котляревським, П. Гулаком-Артемівським та Г. Квіткою, художні пошуки яких розвивалися переважно в класицистичному та сентименталістському ключі. Народ і мова – ці теми розглядалися як основні, а нове письменство трактувалося як суто народне, таке, що в умовах занепаду традиційних форм громадського устрою постає природним і чи не основним засобом етнічного самовираження та підтримання національної ідентичності. Початковий період нового письменства трактувався як перехідний – не-свідоме, ніби «інстинктивне» наближення до «правдивої місії», що її покликана виконувати українська словесність.

Подальший аналіз осмислення науково-критичною думкою проблеми становлення нового українського письменства є перспективним напрямком не лише з огляду на потребу вивчення літературної, але й журналістської та й взагалі національно-культурної динаміки.

Література

1. Вельфлин Г. Основные понятия истории искусств. Проблема эволюции стиля в новом искусстве. – М., Л., 1930. 2. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Листи // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. тв.: У 7 т. – К., 1981. – Т. 7. – С. 163–357. 3. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Супліка до пана іздателя // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. тв.: У 7 т. – К., 1981. – Т. 7. – С. 112–113. 4. Костомаров М. І. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 280–296. 5. Котляревский А. А.

По поводу сочинения г. Данилевского об Основ'яненке. 1856 // Котляревский А. А. Сочинения. СПб., 1889. – Т. 1. – С. 13–24. 6. Кулиш П. А. Обзор украинской словесности. III. Артемівський-Гулак // Основа. – 1861. – № 3. – С. 78–113. 7. Кулиш П. А. Обзор украинской словесности. I. Котляревский // Основа. – 1861. – № 1. – С. 235–262. 8. Кулиш П. О. Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті (Слово на новий виход Квітчиних повістей) // Кулиш П. О. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2. – С. 487–504. 9. Кулиш П. О. Об

отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпilog к «Черной раде») // Куліш П. О. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2. – С. 458–476. 10. Куліш П. О. Передне слово до громади (Погляд на українську словесність) // Куліш П. О. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2. – С. 504–512. 11. Куліш П. О. Характер и задача украинской критики // Куліш П. О. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2. – С. 515–521. 12. Лимборський І. Сентименталізм // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. / За ред. акад. М. Г. Жулинського. – К., 2005. – Кн. 1. – С. 204–229. 13. Микитенко Ю. О. Антична спадщина і становлення нової української літератури. – К., 1991.

14. Михайлин І. Л. Історія української журналістики ХІХ століття. – К., 2003. 15. Михайлов А. В. Античность как идеал и культурная реальность ХVІІІ – ХІХ вв. // Античность как тип культуры. – М., 1988. – С. 308–324. 16. Основьяненко. Ответ Тихорскому // Маяк. – 1843. – № 10. – С. 34–36. 17. Хропко П. П. Становлення нової української літератури. – К., 1988. 18. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль, 1994. 19. Шевченко Т. Г. [Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря»] // Шевченко Т. Г. Збір. творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 207–208.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется научно-критическое освещение проблемы формирования новой украинской литературы.

SUMMARY

In this article is studied the scientifically-critical reflection of the problem of new Ukrainian literature formation.